

Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklî Temellendirilmesi
Rational Justification of Prophethood in Mâtürîdî's Consideration

Muhammet AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam
Mezhepleri Tarihi ABD

Assistant Prof. Gumushane University Faculty of Theology,
Department History of Islamic Sects

Gumushane, Turkey

maydin@gumushane.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0099-9024

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Mayıs / May 2021

Atıf / Citation: Aydın, Muhammet. "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklî Temellendirilmesi/Rational Justification of Prophethood in Mâtürîdî's Consideration" *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2): 592-614

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. All right reserved.

Öz

İslam inancına göre dinin/vahyin insanla buluşması peygamberler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlahi irade peygamber göndermekle insana lütufta bulunduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî'nin özellikle Kitâbu't-Tevhîd adlı eserine baktığımızda, kendi dönemindeki çağdaş akımlarla yüzleştiği ve hesaplaştığı söylenebilir. Konuları ele alırken hem çağdaş inançların müntesipleriyle tartışmaları hem de temellendirmelerinde akli referansları dikkati çekmektedir. Bu şüphesiz dönemsel bir ihtiyacı dile getirmektedir. Özellikle Maverâünnehir havzasının düşünce zenginliği bakımından elverişli bir bölge olması bizlere dönemin sosyal, kültürel ve entelektüel atmosferi hakkında ipuçları vermektedir. Bu makalemizde Mâtürîdî'nin nübüvve dair rasyonel temellendirmelerini ele almayı amaçladık. Zira dini akideyi savunan bir disiplin olarak Kelâm'ın temel işlevlerinden biri müntesiplerinin akidelerini şüphelerden korumak ve inançta huzura ulaştırmaktır. Mâtürîdî nübüvvet konusuna olgusal ve sosyolojik açılardan da yaklaşmaktadır. Nitekim ona göre insanlar başkalarından yardım alma ve ihtiyaçlarını giderme konularında kendi akıllarını yeterli görmemektedir. Konuya ahlaki açıdan da yaklaşan müellif nimet sahibine teşekkür etmeyi akli bir zorunluluk addetmektedir. Çünkü nimet ve lütufta sahibini tanıyıp teşekkürde bulunmanın yerinde bir davranış olduğu, O'nu inkâr edip nimetine karşı nankörlük göstermenin de çirkin bir fiil niteliği taşıdığı aklen bilinen bir husustur. Mâtürîdî nübüvvetin gerekliliği konusuna Allah'ın hakîm oluşu üzerinden de değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Akıl, Delil, Hikmet.

Abstract

According to Islamic belief, the meeting of religion/revelation with man is occurred by prophets. Divine will has declared to man His graces by sending prophets. When we look at Maturîdî's work titled Tawhîd in particular, it can be said that he had faced and had settled accounts with the contemporary trends of his time. It is noteworthy both his discussion of followers of contemporary beliefs and his rational referencing in justification while dealing with the issues of theology, prophethood and the hereafter. This attempt undoubtedly expresses a periodical need. Especially the fact that the Transoxiana Basin is a suitable region in terms of wealth of thought gives us clues about the social, cultural and intellectual atmosphere of the period. In this article, we aimed to discuss the rational grounds of Mâtürîdî on prophethood. Yet, as a discipline that advocates religious creed, one of the main functions of Kalam is to protect the creeds of its followers from doubts and to bring peace in belief. Mâtürîdî has approached the issue of prophethood from a factual and sociological perspective. As a matter of fact, according to him, people do not consider their own minds sufficiently in terms of getting help from others and

meeting their needs. For this reason, the author who approaches the subject in terms of ethics has assumed to thank to the owner of blessing as a rational obligation. Because to know and thank to the owner of the blessing and grace are appropriate behaviors and to deny Him and to act ungratefully toward His blessings have the quality of an ugly act are the matters known by intelligence. Mâturîdî has continued the necessity of prophethood through the existence of God and His wise/hakîm.

Keywords: *Kalâm, Mâturîdî, Reason, Evidence, Wisdom.*

Extended Summary

According to Islamic belief, the meeting of religion / revelation with man took place through prophets. Divine will has declared to man his graces by sending prophets. When we look at Maturîdî's work titled Tawhîd in particular, it can be said that he faced and settled accounts with the contemporary trends of his time. It is noteworthy both his discussion with followers of contemporary beliefs and his rational referencing in justification while dealing with the issues of theology, prophethood and the hereafter. This situation undoubtedly expresses a periodical need. Especially the fact that the Transoxiana Basin is a suitable region in terms of wealth of thought gives us clues about the social, cultural and intellectual atmosphere of the period. Maturidi was the theologian who gave the greatest importance to the subject of prophethood during his period. His breakthrough in this regard was pursued by later theologians. Mâturîdî continues the necessity of prophethood through the existence of Allah and his *wise/hakîm*. That is to say, had it not been for Allah's commands and prohibitions, the universe would have been of no use. The universe could not have been created just to be destroyed. In this respect, every entity whose actions are aimless lack the quality of being a demiurge/wise. The wise deeds of God, who placed the evidences of his unity and might in the universe, are proof that He is the demiurge. It can be said that Mâturîdî used sociology, psychology and cultural anthropology well while dealing with the subject of prophethood. As a matter of fact, he deals with Allah's notifying of commands and prohibitions from these points of view. On the other hand, Mâturîdî approaches prophethood from a factual, practical and sociological perspective. According to him, people do not see their own minds sufficient in getting help from others and meeting their needs. For this reason, consulting to rightminded and truthful counselor has emerged as a rational necessity. The author, who approaches the subject from a moral point of view, deems it a rational obligation to thank the owner of the bounty. Because, it is a well-known matter that it is appropriate to know and thank

the owner of bounty and grace, and that denying him and showing ingratitude towards his blessings is an ugly act. Even though Mâtûrîdî makes clear and excessive references to reason, fact and evidence, he advises to be careful against the possibility of the mind's inability to work properly or to be mistaken. As it is known, world preoccupations and their intensity prevent the mind from working properly. Again, sorrows, pains, the domination of carnal desires, and the abundance of temporal ambitions also play a separate role. It is clear that Mâtûrîdî has not a strict / absolute rationalist attitude and he talks about the limits of the mind by criticizing the mind. Mâtûrîdî's evaluation of prophethood as an aid to reason is also a very important determination. It is also valuable in that he does not give credit to the reason-revelation tension and controversy that is sometimes expressed. Because the terms of reason-revelation are concepts that is not alternative but complementary each other. In this article, we aimed to deal with Mâtûrîdî's rational justification on prophethood. Because, one of the main functions of Kalâm, as a discipline that defends religious creed, is to protect the creeds of its followers from doubts and to bring them to tranquility in belief. At the same time, human beings are people who seek rational foundations for their belief as well as being who believe. Mâtûrîdî tries to respond by giving a place the claims of different groups about prophethood while answering contemporary issues regarding belief in his own period. He refers to reasons when stating divinity gets ahead of prophethood theologically. Although he accepts that the miracles are important references regarding the righteousness of the rasul, he also gives importance to their personality/truthfulness. Mâtûrîdî does not hesitate to quote Mu'tazilis even though he gets into heated discussions/polemics with them. This is a remarkable feature in terms of showing the attitude of Mâtûrîdî towards the *truth/reality*. The fact that Mâtûrîdî deals with the issues of faith and unbelief through evidences and proofs shows us how much he values the importance of being based on evidence in his system. According to him, darkness covers and drapes everything, and light removes the veil. There are proofs of faith and it lifts the curtains and illuminates everything. Unbelief has no evidence to remove them. Faith is light and illuminates everything with evidence. Evidence is a powerful argument in persuading people. Hence people turn to violence to cover up their inadequacy in the face of truth. Thus, the author makes determinations on the psychology of denial. Mâtûrîdî's explanations about prophethood did not only consist of the verses, but also his attempt to rational, factual, sociological and anthropological justifications shows that he did natural theology as well as revelation theology. At the

same time, his emphasizing to *wisdom* and *interest/maslahat* shows that he is close to human-centered theology, which does not neglect human beings. It should be said that he did not slip into absolute rationalism, by accepting him as a referee without being caught in the magic/lure of the mind, but also by criticizing the mind. Our wise man has not avoided confronting the currents of the age. He tried to produce rational answers in his own capacity. Our duty is not to consume Mâtürîdî. It should be to develop arguments capable of producing answers to contemporary challenges by re-reading Mâtürîdî without distorting him, and further advancing the theological system on which he laid the foundations. It is seen that it is possible to respond to deist / atheist / denialist movements, which tend to increase especially today, by re-reading and interpreting Mâtürîdî. It is seen that only the phrases with a fideist and agnostic attitude and that do not take into account the reality of the period we live in are not sufficient. In this respect, reading, understanding and interpreting Mâtürîdî is not only a duty but also a great responsibility.

Giriş

Dini Düşüncenin Akli Temellendirilmesinin Önemi ve Gerekliliği

İnsan, inanan varlık olduğu kadar inancına rasyonel temeller arayan varlıktır aynı zamanda. Ne var ki Batı fikir tarihinde rasyonel düşünceye yönelik olumsuz yaklaşımlardan söz edilmektedir. “Rasyonel delillere karşı çıkma, Batı fikir tarihinde çok daha bariz bir düşünce çizgisi halinde devam etmiştir. Sırrın, *esrarengizliğin* ön planda yer aldığı ilahiyat çevrelerinde bazen inanma ile akıl-mantık çerçevesine sığma neredeyse karşı karşıya getirilmiştir. ‘İnanıyorum, çünkü saçmadır’ diyen Hıristiyan ilahiyatçıların sayısı hiç de az değildir.” (Aydın, 1997, 23)

Kur’an’da ise istidlal, tefekkür ve düşünme üzerine fazlaca dikkat çekilmiş, bu yöntemin doğruya/hakikate yaklaştırdığı belirtilmiştir. Mâtürîdî özeline geldiğimizde “kullandığı üslûptan, onun, istidlalin gerekliliğini savunurken hem dâhildeki muhafazakar grubu hem de felsefeye karşı çıkan akımları göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan istidlali reddeden kimsenin kendisinin de aynı yöntemi kullandığı” (Topaloğlu, 2003, 152) ifade edilirken muhataplarının içine düştüğü paradoksa işaret etmektedir. Hatta “Mâtürîdî’nin vahiy karşısında akla verdiği öncelik hususunda Mu’tezile ile yakın düştüğü dahi söylenebilir.” (Alper, 2010, 21) Benzer yaklaşımları Eş’ari geleneğinde de görmek mümkündür. Söz gelimi Bağdâdî, dini ilimlerin nazar metoduna bağlı olduğunu düşünmekte ve “dini ilimlerin doğruluğunun nübüvvetin doğruluğuna dayanması,

nübüvvetin doğruluğunu bilmenin ise nazar ve istidlal yoluyla gerçekleşmesine” bağlı olduğuna hükmetmekle iç diyalektiğe temas etmektedir. (Bağdâdî, 2002, 22).¹ Burada Mâtürîdî'nin kendine özgü/n epistemik sisteminin varlığından söz edilebilir. Rudolph bu konuyu önemsemektedir: Mâtürîdî “mümkün olduğunca bir tezi başka bir tezden üretmeye çalışmıştı. Bunu kendisinden önce Maverâünehir’de hiçbir selefi yapmamıştı. Çünkü onun kendi düşüncelerini yansıtabilen ve bu düşüncesini başka kaynaklar ile hesaba çeken sağlam temellere oturtulmuş yapısal bir epistemolojiye sahipti.” (Rudolph, 2017, 503).

Mâtürîdî'nin bazı ayetlere ilişkin yorumlarda, ictihâdların meşrûiyetlerine atıf yapması da aklın lehine olumlu bir referans olarak kabul edilebilir. Şöyle ki Nisa Sûresinin 105. ayeti² hakkında şunları dile getirmektedir: “Bu ilahi beyan ictihâdın caiz olduğunu göstermektedir. ‘Allah’ın sana gösterdiğine göre’ ifadesinde araştırmak ve düşünmekle neticeye varmak anlamı da vardır, çünkü Kur’ân’ın tamamı ile hüküm verilecek olsaydı, ‘Allah’ın sana gösterdiğine göre’ cümlesinin bir anlamı olmazdı. ‘İnsanlar arasında’ kitap ile ‘hükmedesin diye’ demesi gerekirdi. Dolayısıyla bu beyanda tefekkür ve derinliğine düşünme yoluyla Allah’ın gösterdiğine uygun şekilde peygamberin hükmetmesi gerektiğinin delili vardır. (Mâtürîdî, 2016, 4/32). Diğer yandan onun, tek bir yorumun Allah’ın muradı şeklinde takdim edilmesini doğru bulmayarak alternatif girişimlerin önünü açtığını ifade edebiliriz. “Zikrettiğimiz ihtimalleri göz önüne alarak farklı durumlar için yapılan bütün yorumlarla amel ederiz, bu konuda herhangi bir yorum için kesin hüküm vermez ve *Allah bunu murad etmiştir demeyiz*. İctihâda dayanan bütün meselelerde tutulacak yol da budur.” (Mâtürîdî, 2016, 4/27).

Mâtürîdî delilin gerekliliği konusunda peygamberlerle diğer insanlar arasında farklılık görmektedir. Peygamberler kendi özlerinde kesin delillere sahip olmuşlardır. Bu nedenle söyledikleri her sözün bir delile dayanmasına ihtiyaç duymazlar. Ancak “diğer insanlar ise kendi varlıklarıyla delil teşkil etmezler, bunun için söyledikleri her söz için doğruluklarını gösterecek bir delile ve hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, gerçeği yalandan ayıracak bir delil gerekli olmuştur.” (Mâtürîdî, 2015, 1/203).

Dünyamızdaki dini geleneklere baktığımızda kabaca iki farklı

¹ Ekoller arasında benzerliklere temas edilmesi söz konusu ekollerin özgünlüğünü gölgelemez. Mâtürîdî'nin ve ekolünün özgünlüğüne dair bk. (Sarıkaya, 2014, 133-146)

² Ayetin meâli şöyle: “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!” Nisa, 4/105.

zihniyet egemen olagelmıştır. Bunlardan biri daha geleneksel olup dini metinlere daha literal ve lafzi yaklaşımda bulunurlarken diğeri daha akli referanslara sahiptir. İslam düşüncesinde de aynı eğilimin izlerini görmek mümkündür. Bunlar ehli rey ile ehli eser şeklinde kavramsallaştırılmışlardır. Günümüz açısından da bakıldığında son dönemlerde dini düşüncede bazı arayışların/itirazların ve sorgulamaların varlığı dile getirilmektedir. Özellikle dini çevrelerde deizm gibi ya da agnostisizm gibi teist ya da ateist itirazların ve arayışların arttığı şeklinde düşünceler gündeme gelmektedir. Bu noktada bizi ilgilendiren konu, dini arayışların kategorileri değil; bu arayışlara gereksinim doğuran günümüz insanının *anlam arayışının* diğer bir ifadeyle insanların dini düşüncelerinde rasyonel/akli temellendirme ihtiyacı içinde olmalarıdır. Her insan bir zihniyete sahiptir ve farklı zihniyetlerin inşa ettiği teolojiye iman etmektedirler. Teolojinin temel konularından iman bahsi de akılla ilişki halindedir. Bu bağlamda “insanın hakikate ulaşmasında vahiy gerekli olmakla birlikte önceliği akla veren Mâtürîdî’ye göre Allah’ı bilmenin aklen vacip olması” (Karaağaç, 2011, 76) ilmi kelâm açısından değerli ve yerinde bir tespittir. Söz konusu teolojik yapılar birbirinden farklı metodolojiler barındırmaktadır. Aslında geleneğimizde dile getirilen ehli rey ile ehli eser kategorileri, farklı zihniyetleri temsil etmektedir. Üzerinde çalıştığımız Mâtürîdî’nin özellikle Kitâbu’t-Tevhîd adlı eserine baktığımızda, kendi dönemindeki çağdaş akımlarla yüzleştiği ve hesaplaştığı söylenebilir. İlahiyat, nübüvvet ve ahiret bahislerinde konuları ele alırken hem çağdaş inançların müntesipleriyle tartışmakta hem de temellendirmelerinde akli referanslar dikkati çekmektedir. Bu şüphesiz dönemselsel bir ihtiyacı dile getirmektedir. Özellikle Maverâünnehir havzasının düşünce zenginliği bakımından elverişli bir bölge olması bizlere dönemin sosyal, kültürel ve entelektüel atmosferi hakkında ipuçları vermektedir.³ Akıl-nakil ilişkisinde Evkuran’ın da değindiği gibi İslam geleneğinde akıl ile vahyi alternatif gören tutucu çizgi, vahiy karşısında aklın susması gerektiğini ileri sürerek akli ve reyi, sanki nefsin azgın bir türü olarak görmüş ve onu alabildiğince bastırmak istemiştir. “Mâtürîdî, dini aklın yerini alan değil ona yardım ve destek olan bir güç ve nimet olarak görmektedir.” (Evkuran, 2019, 99). Metot bakımından farkı, nassların yanı sıra akla ve aklın kullanılmasına büyük önem vermesidir. (Ak, 2012, 444).

Bu çalışmamızda Mâtürîdî’nin kelâm yöntemini ele alırken nübüvvet

³ Özellikle yaşadığı bölgenin siyasi çalkantılardan uzak, ilim adamlarının büyük itibar gördüğü huzurlu akademik atmosfer ve kültürel çevre olduğuna dair bilgi için bk. (Altıntaş, 2017, 97-100).

dair rasyonel temellendirmelerine ve argümanlarına yer verilmeye çalışılacaktır. Zira dini akideyi savunan bir disiplin olarak Kelâm'ın temel işlevlerinden biri müntesiplerinin akidelerini şüphelerden korumak ve inançta huzura ulaştırmaktır.

1. Mâtürîdî'nin Nübüvvet Konusunda Rasyonel Argümanları

Mâtürîdî'nin kelâm klasiği olarak bilinen eseri Kitabu't-Tevhîd genelde Sünnî kelâmın özelde Mâtürîdî kelâmın temel yaklaşımlarını bize sunmaktadır. Mâtürîdî dönemindeki inanca dair çağdaş konulara cevap verirken nübüvvet hakkında farklı inançlardaki grupların iddialarına yer vererek cevaplamaya çalışmaktadır.⁴ Teolojik bakımdan ulûhiyet konusunun nübüvvete tekaddüm ettiğini belirtirken neden öncelik verdiğini şöyle ifade etmektedir: “Yaratıcıyı inkâr edenleri önce O'nun ispatı konusunda tartışmaya davet ederiz. Çünkü O'nun peygamber göndermesini söz konusu etmek ancak varlığını benimsemenin gerekliliğinden sonra mümkün olur.” (Mâtürîdî, 2013, 272). Mâtürîdî bununla peygamberlerin gösterdiği mucizelerle hem ulûhiyet hem de nübüvvetin ispatının imkan dahilinde olduğunu düşünmektedir. Çünkü peygamberler, durumlarını yakından bilen ve kudretlerinin nereye kadar uzanabileceğini kestiren bir topluluk içinde yetişmişlerdir. Böylece bu kişilere gereken şey, kendilerini elçilikle görevlendiren varlık adına söyledikleri hususlarda doğru ve samimi olduklarının bilincine ulaşmaktır.

Mâtürîdî döneminde nübüvvet⁵ konusuna en büyük önemi veren kelâmcılardan birisidir. Bu konuda açtığı çığır kendinden sonraki kelâmcılar tarafından sürdürülmüştür. (Topaloğlu, 2003, 153). Nitekim onun çizgisinde yürüyen Nesefî de eserinde büyük bir kısmı nübüvvete ayırmıştır. (Nesefî, 2003, II/1-107). Nübüvvet dini geleneklerde merkezi role sahiptir. “Her din, varlık ve muhteva açısından teolojik bir çekirdek taşır. İslam için teolojik çekirdek nübüvvettir. Çünkü İslam'ın hakikat ve hidayet değeri nübüvvete dayanır. Bu sebeple diğer din mensupları, İslam'a bu bağlam üzerinden

⁴ Söz gelimi Berâhime'nin dile getirdiği iddiaları ve eleştirilerini Özdemir beş başlıkta maddeleştirmiştir. “1. Berâhime'nin epistemolojik açıdan itirazı, 2. Peygamberlerin getirdikleri esaslar açısından itirazı, 3. Dini ritüellerin formatları açısından itirazı, 4. Dinin kaynağı açısından itirazı ve 5. Mucizelerin delaleti açısından itirazı.” Dile getirilen iddialara cevaplar hakkında detaylı bilgi için bk. (Özdemir, 2007, 47-64).

⁵ Kur'an'da kurumsal olarak nübüvvetin, tarihte kesintili bir süreklilik içinde iki önemli esasa temel sağladığı ileri sürülebilir. “Biri nübüvvetin hakikat ve hidayetini nihai otoritesi olması, diğeri ise nübüvvetin ilahi buyrukların beyanını mümkün kılan tek seçenek olması.” (Aslan, 2014, 33).

eleştiride bulunmuşlardır.” (Aslan, 2014, 39).

Mâtürîdî nübüvvetin gerekliliği konusuna öncelikle Allah'ın varlığı ve hakîm oluşu üzerinden temas etmektedir. Şöyle ki Allah'ın emir ve yasakları olmasaydı kâinatın varlığının hiç bir anlamı olmazdı. Kâinat sadece yok edilmek üzere yaratılmış olamazdı. Bu yönüyle fiillerinin sonucu amaçsız olan her varlık hakîm oluş niteliğinden yoksundur. Birliğinin ve kudretinin delillerini kâinata yerleştiren Allah'ın isabetli/hikmetli fiilleri, O'nun hakîm olduğunun belgesi niteliğindedir. Mâtürîdî'nin peygamberlik konusunu işlerken sosyolojiyi, psikolojiyi ve kültürel antropolojiyi iyi kullandığı söylenebilir. Nitekim Allah'ın emir ve yasaklar sunmasını bu zaviyelerden ele almaktadır: “Allah onlara yönelik bir takım emirler ve yasaklar çıkarmasaydı, herkes arzu ve şehvetleriyle birlikte sürekliliğini ve hayatın devamını sağlayacağını umduğu şeye hızla yönelecek hem cinsleri de aynı şeye aynı yönelişi gösterecekti. Böylece aralarında tartışma ve çekişme meydana gelecekti. Bu da onları birbirini ortadan kaldırmaya sevk edecekti.” (Mâtürîdî, 2013, 273).

Daha da önemlisi bu tespitin ardından vaz edilen tekliflerin Allah'a yönelik olmayıp tamamen insanların yararına ve maslahatına yönelik olduğunu belirtmektedir. Emir ve yasak vermenin amacı ise bunları çıkaranın elde edeceği menfaat veya bertaraf edeceği zarardan ibarettir. Oysa Allah, bizatihi müstağni olduğu için sözü edilen deneme, emir ve yasaklar kendi zâtı için olmayıp insanların yararına ve maslahatına yöneliktir.⁶

Mâtürîdî'nin açıklamalarında insanın antropolojik tabiatına göndermeler dikkat çekmektedir. Allah mahlûkatı zararlı ve faydalı olmak üzere iki statüde yaratmış ve her nesneyi hem *elme* hem de *hazza* müsait kılmıştır. Bunun belli hedefleri vardır: “İnsanları elem verici şeylerle uyarmak ve haz verenlerle müjdelemek suretiyle sakındırma ve özendirme yöntemlerini kullanmak.” (Mâtürîdî, 2013, 274).

Mâtürîdî Allah'ın insana olan lütuflarını ele alırken imtihanla ilişkisine temas etmektedir: “Bu tür nimetleri kıymetlerini bilmeyene vermek aklın doğru bulmayacağı bir şeydir. Çünkü bu davranışta nimetleri

⁶ Mâtürîdî başka yerde de benzer bir yorumda bulunmaktadır: “Allah'ın emrettiği ya da yasakladığı fiilleri, kendinden bir zararı defetmek veya bir menfaat elde etmek için emretmiş ve yasaklamış değildir. Fakat insanların kendi ihtiyaçları ve yararları için onları emretmiş ve yasaklamıştır. Onlar, Allah'ın emirlerine uymayı ve yasaklarından kaçınmayı terketmekle kendilerine zarar vermektedirler.” (Mâtürîdî, 2018, 13/445).

heba edip yok yere harcamak gibi bir sonuç vardır. Şu halde insanların, sevilmeye ve teşekkürle layık oları tespit edebilmeleri için nimet vereni tanımaları gerekli olmuştur. Bundan da imtihan zarureti doğmuştur.” (Mâtürîdî, 2013, 274). Müellifimiz akli delillendirmelere devam ederken insanlığın sağduyusuna/vicdanına/aklına seslenir gibidir: “Akıllar sözü edilen (doğruluk, adalet gibi) davranışları sergileyenlerden şerefini yükseltenleri emreden, sahibini küçük düşürenlerden de sakandıran bir istikamet alır.” (Mâtürîdî, 2013, 275).

Nübüvvet kurumunun aklen zorunluluğundan söz ederken Mâtürîdî'nin klasik anlayıştan farklı durduğu söylenebilir. “Nübüvvet müessesesinin mevcudiyetine akli bir zorunluluk olarak hükmetmek vazgeçilmez bir durum arz eder; bu hem din dünya açısından ona olan ihtiyaç hem de –aklın bundan müstağni kalması söz konusu ise- Allah’ın lütufkarlığını kanıtlama bakımından böyledir.” (Mâtürîdî, 2013, 275). Oysa kelâm geleneğimizde nübüvvet kurum olarak mümkün kategorisinde yer almaktadır. (Nesefî, 2003, II/12). İmamımızın bu hükme ulaşması sanırım peygamberlik makamına dinen yüklediği önemden kaynaklanıyor gibidir. Mâtürîdî'nin insan tecrübesinden hareketle insanın doğadaki her şeyin zararlı ya da yararlı oluşunu tecrübeye dayandırması anlamlıdır. Ancak buradan bütün tikellerin yararlı-zararlı oluşlarını peygamberlerin bildirimine bağlaması en azından dini açıdan tartışmaya açık bir konudur. Zira Mâtürîdî'ye göre “yeryüzündeki bütün nesnelere mahiyetini Allah’ın kendisine bildireceği bir zatın mevcudiyetine hükmetmek kaçınılmazdır.” (Mâtürîdî, 2013, 275).

Müellifimize göre nebilerin fonksiyonları oldukça geniş kapsamlıdır ve şu şekilde maddeleştirilebiliriz: “1. Toplumun nübüvveti olan ihtiyaçlarından biri de çeşitli *sanat ve mesleklerde* kendini gösterir, çünkü insanları örtüp bir mekânda barındırmak, onları sıcaktan ve soğuktan korumak ancak bunlarla mümkündür. 2. Bir de onlar için yaratılmış olmakla birlikte faydalanılmaya yatkın bulunmayan *serkeş hayvanlar*; öyle ki bunlara ilgi duyan kişi hangi fayda için yaratıldıklarını hatta kendi yararına icat edilip edilmediklerini bilemediği gibi her bir hayvanın yaratılış amacından kaçış şeklinde sergilediği tepki karşısında bunları nasıl eğitip kullanışlı ve uysal hale getireceğini de kestiremez. 3. Topluların gerek din gerek dünya işlerinin omurgasını oluşturan *ticaret neveleriyle* ilgili ihtiyaçtır. Ayrıca Allah’ın çeşitli şehir ve ülkelere dağıttığı beşeri ihtiyaçlar; zira insanların hem fizik hem de psikolojik yetenekleri içinde her bir ihtiyacın nereden sağlanacağını gösterip açıklayan herhangi bir ipucu yoktur. 4. Ayrıca ihtiyaçların sağlanacağı *mekânların yolları*; çünkü insan aklında ihtiyaçları

gidermenin yerini gösteren bir unsur olmadığı gibi buna ulaştıran yolları gösteren bir şey de yoktur. 5. Diğer yandan *dillerin öğrenilmesi*; diller ki insan varlığı hem dünya hayatı hem de ahiret için onlar sayesinde fonksiyoner olmuştur. 6. Bir de (*nesnelere ait isimlerin öğrenilmesi*); onlar olmasaydı hiçbir ihtiyaç anlaşılamaz ve hiçbir kimse onu gidermenin yolunu bilmeye imkân bulamazdı. 7. Sonra *üreme yöntemlerini ve çocuk eğitimi bilgisi*, sonra insan zihnince düşünülemez gıdaların sağlanması yolu ve nihayet yukarıdan beri sözü edilen *diller, isimler, sanatlar, tıp ve mesleklerin tamamı, şehir ve ülke yolları, hayvanların eğitimi ve kullanılma yöntemi*; evet bu zikredilen hususların bizzat kendileri, temel ilkelerinin akılların çıkarımıyla değil peygamberlerin öğretimi ve yol göstermesiyle öğrenilip uygulandığının apaçık delilini oluşturmaktadır.” (Mâtürîdî, 2013, 277).

Burada yer verilen uzun iktibasta Mâtürîdî'nin peygamberliğe sahip olduğundan daha fazla misyon yüklediğini söylemek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla Abduh, Mâtürîdî'ye katılmamaktadır. Abduh'a göre “nübüvvetin ve dinin etkisi, sadece iyiye ve güzelliğe yönlendirmek için öğüt verme, teşvik, zulme ve kötülüğe geçit vermeme gibi ahlaki ilkeler bazındadır. İnsanlara dünya işlerini, ticareti, devlet yönetimini, geçim yollarını öğretmek, nübüvvetin gayelerinden değildir. Bu yüzden pratik hayatın tafsilatı, rızık kazanma ve aklın insan iradesinin, kâinatın ve sosyal hayatın sırlarını, gereklerini keşfetmede takınacağı tavır, risaletin kapsamı dışındadır.” (Abduh, 1986, 130-153, 166).

Öte yandan Mâtürîdî nübüvvetin gerekliliği konusuna olgusal, pratik ve sosyolojik açılardan da yaklaşmaktadır. Nitekim ona göre insanlar başkalarından yardım alma ve ihtiyaçlarını giderme konularında kendi akıllarını yeterli görmemektedir. Bu sebeple iyi niyetli ve doğru sözlü bir öğütçüye başvurmak akli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu realite insanların, başvurdukları kimselere peygamberler aracılığı ile bazı ilimlerin ulaştığı yolundaki kanaatine bağlıdır. Konuya ahlaki açıdan yaklaşan müellif nimet sahibine teşekkür etmeyi akli bir zorunluluk addetmektedir. Çünkü nimet ve lütuf sahibini tanıyıp teşekkürde bulunmanın yerinde bir davranış olduğu, O'nu inkâr edip nimetine karşı nankörlük göstermenin de çirkin bir fiil niteliği taşıdığı aklen bilinen bir husustur. Mâtürîdî akli zaruretten peygamberlere olan ihtiyacı gerekli kılmaması açısından iki boyuta daha temas eder. “İlki insanlar arasındaki belirgin anlaşmazlıktır. Bunun yanında herkes kendinin gerçeğe ve doğruya en yakın olduğunu ileri sürdüğü halde insanlar arasında hakemlik görevini ifa edecek ve anlaşmazlığa düşenlere gönüllerini birleştiren ve söylemlerini tek ses haline getiren çözümleri gösterecek birinin bulunmadığı da ittifakla kabul

edilmektedir.” (Mâtürîdî, 2013, 279). Peygamberliğin gerekliliğine ilişkin benzer bir delilde ise yararlı olanın tespit edilmesinde insanlar arasında var olan anlaşmazlıktan söz eder. Ki böylece kulların yanında bulunmayan fakat onların yararına olan bilgilerin Allah nezdinde mevcut olduğunu reddetmeyiz. O, bu bilgiyi peygamberleri aracılığıyla kullarına ulaştırır.

Mâtürîdî akla, olguya, delile açıkça ve fazlaca atflar yapsa da aklın sağlıklı çalışmama ya da yanılma olasılığına karşı dikkatli olmayı önerir. Bilindiği üzere dünya meşgaleleri ve bu meşgalelerin akılları sarması onların sağlıklı çalışmasını aksatır. Yine kederler, acılar, nefsanî arzuların egemenliği, dünyevî emel ve lezzetlerin çokluğu da ayrı bir rol oynamaktadır. Mâtürîdî'nin katı/mutlak rasyonalist bir tutum içerisinde olmadığı açıktır ve aklın kritiğini yaparak sınırlarından söz etmektedir. “Akıl da aynı konumdadır. Zira o da yaratılmış bir bilgi sebebi olup diğer idrak vasıtaları gibi onun da sınırı vardır. Akla da diğerlerine gelen arızalar isabet edebilir. Bunun yanında inceleyeceği konuların kapalı ve karmaşık olması da söz konusudur.” (Mâtürîdî, 2013, 280). Aklın kabiliyeti konusunda temel tutumu şöyle özetlemek mümkündür: “Akıl, kendi sınırları ve imkânları içinde sonuna kadar kullanılır. Öyle ki dinin yardımının gerekli olduğu sınıra gelindiğinde peygambere başvurmak gerekli olur. Aklın sınırları bilinmeden, dinin hikmet ve yardımı da tam olarak anlaşılabilir.” (Evkuran, 2019, 101).

2. Nübüvvet Mümkün mü Yoksa Vâcip Bir Kategori mi?

Nübüvvetin akli hükümler bakımından hangi kategoriye ait olduğu konusunda ekollerin yaklaşımlarını kabaca şöyle ifade edebiliriz. Eş'ari ve takipçilerine göre Allah'ın insanlara peygamberler göndermesi aklen mümkündür. Peygamber göndermek Allah'ın bir fiilidir ve diğer fiillerinde olduğu gibi zorunluluk ifade etmez. Allah'ın nebi ve rasuller göndermesi bir lütuf ve ihsandır; göndermemesi ise bir zaaf ve noksanlık değildir. (İbn Fûrek, 1987, 175; Gazzali, 1983, 121; Yavuz, tsz, 77). Mu'tezile'ye göre ise nübüvvet aklen vaciptir. Bu kabulleri genel prensiplerinden olan adaletle yakından ilgilidir ve tüm Mu'tezili fırkalar bu görüşü paylaşırlar. (Kâdî Abdülcebbar, 1965, 15/20). Mâtürîdîlere geldiğimizde yukarıda Mâtürîdî'nin nübüvvetin zorunluluğuna dair görüşlerini aktarmıştık. Ancak kitabının devamında peygamberliğin bir kurum olarak mümkün kategorisinde olduğuna daha yakın durduğu görülmektedir. “Akli hükümler/esaslar üçtür. Mümteni', vâcip ve mümkün. Mümkünde herhangi bir alternatifin vâcip kılınması veya mümteni' olması akıl açısından söz konusu değildir. *Peygamberler her konumda mümkünün tercihe şayan olan alternatifinin*

açıklamasını getirirler." (Mâtürîdî, 2013, 281). Bu bakımdan "nübüvvet, sadece mümkün alanda daha iyi ve geçerli olanı içeren bir değer taşır." (Aslan, 2014, 44). Diğer taraftan peygamberler Allah'ın insanlığa lütfu ve yardımudur. "Şayet akılda nübüvvetten müstağni kalma özelliği bulunsaydı bile, lütuf ve keremde bulunma açısından peygamber göndermek yine de yerinde olurdu." (Mâtürîdî, 2013, 282). Bütün bu verilerden ulaştığımız sonucu şöyle formüle edebiliriz: "Onlar nübüvveti *aklen mümkün, Allah'ın hikmeti açısından/insanların ona ihtiyaç duymaları bakımından vacip* kabul etmişlerdir. Allah hakkında abes imkansız olduğuna göre nübüvvetin bulunmaması da imkansız olur. Mâtürîdîler Allah'ın fiillerini izah ederken onlara bir hikmet aramakta ve onlarda hikmet müşahede etmektedir. Çünkü her hikmet sahibi insan Allah'ın fiillerinde hikmet bulunduğunu bilir ve idrak eder." (Yavuz, tsz, 87).

Mâtürîdî'nin peygamberliği akla yardımcı statüsünde değerlendirmesi de oldukça önemli bir tespittir. Kimi zaman dile getirilen akıl-nakil gerilimine ve tartışmasına prim vermemesi açısından da değerlidir. Çünkü akıl-nakil⁷ terimleri birbirlerinin alternatifini olan değil, birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Nitekim geleneğimizde nakil hidayeti hâssa'yı ifade ederken; akıl hidayeti âmmeye tekabül etmektedir. (Akbulut, 2017, 72). Bu tespitimizi müelliften takip edelim: "Peygamber gönderilmesi insanlara yönelik bir yardım ve yol gösterme fonksiyonu oynar, bu da akılların yaratılıştan temayül göstereceği bir husustur. Peygamber göndermede hatırlatma, insanları uyarma ve yanlış yola dikkat çekme faydaları vardır. Bu durum kişileri istidlale özendirip akıllarını kullanıp tefekkürde bulunmalarına çağırır. Bu realite karşısında akıllara bazı yardımcıların verilmesi nasıl yadırganabilir? Bu görevin en uygun elemanları da peygamberlerdir." (Mâtürîdî, 2013, 283). Burada Mâtürîdî'nin Hz. Peygamberin nübüvvetinin muhatapları bakımından iki zeminde/düzeyde tartışıldığı tespitini de hatırlamak gerekir. Bunlar meşruiyet ve makuliyet tartışması olarak gelişmiştir: "Nübüvvet kültüründen haberdar olan Yahûdi ve Nasâra, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin teolojik değerini; Berahime, Seneviye, İlhad ve Dehriye vb. vahiy geleneğinin dışında kalan bazı düşünce ve inanç çevreleri ise, Kur'an'ın bağlayıcılık değerini yani muhtevasını tartışmaya açmışlardır." (Aslan, 2014, 34). Son olarak Mâtürîdî'nin nübüvvetin kurumsal bakımdan mümkün olduğuna akli deliller getirirken onlara duyulan ihtiyacı sosyolojik,

⁷ Peygamberleri, elçi olmaları hasebiyle nakil kavramı içinde değerlendirmek bu aşamada doğru bir yaklaşım olarak görülebilir.

bilgi ve aklın tabiiliğini muhafaza edememesi açısından ortaya koymaya çalıştığını belirtebiliriz. Bu bakımdan “Mâtürîdîler, nübüvveti aklen mümkün kabul etmekte ve insanların ona ihtiyaç duymaları dolayısıyla hikmet açısından zorunlu görmektedir.” (Yavuz, tsz, 89). Nitekim içine düşülen nisbî paradoksu ortadan kaldırmak adına Mâtürîdî, peygamberliğin insanlar için gerekliliğini savunur ancak “bu durumu anlatmak için ‘vücûb’ sözcüğü yerine ‘risaletin lüzûmu’, ‘akli zarûret’, ‘akılların peygamberlere olan ihtiyacı’ gibi daha ihtiyatlı ifadeler kullanır.”⁸ (Mavil, 2020, 119).

3. Hz. Peygamber’in Nübüvvetinin İspatı

Peygamberin nübüvvetinin ispatına geçmeden evvel Mâtürîdî'nin zikrettiği önemli bir iki noktaya temas etmek isabetli olacaktır. Mâtürîdî mucizelerin, rasullerin sıdk-ı nübüvvetine dair önemli referanslar olduğunu kabul etmekle birlikte doğruluklarına da önem vermektedir. “Nübüvveti sabit olmuş hiçbir peygamber yoktur ki, hitap ettiği insanlar mucizeleri olmasa bile, kendisinde sözünün benimsenmesine vesile olacak doğruluk örneklerini müşahede etmiş olmasınlar.” (Mâtürîdî, 2013, 285). Ardından peygamberlerin nübüvvetlerini ispat eden kanıtların temelde ikiye ayrıldığı tespitinde bulunur: Birincisi onlara ait davranışların, herhangi biri hakkında ileri sürülebilecek bir şüpheye veya töhmete aklın asla müsaade etmeyeceği bir mükemmeliyette gerçekleşmesidir. Bu kanıtı olgusal açıdan açıklar. Şöyle ki Allah elçisinin muhatapları çocukluğunda ve olgunluk çağında kendisiyle beraber olmuş, onu maddi ve manevi kirlere arınmış tertemiz bir şekilde bulmuş ve soydaşlarının eğitim yoluyla bu mertebeye ulaşamayacaklarını görmüşlerdir. Peygamber hayatın tüm aşamalarında toplumu tarafından bilinmekte idi. Dolayısıyla toplumunun peygamberi tüm açıklığıyla/gerçekliğiyle tanımış olması, insan tabiatının ve aklın tasvip edeceği hususlardandır. İkincisi ise Allah elçilerinin elinde bazı mucizelerin gerçekleşmesidir ki bu mucizeler bu alanda maharet sahibi kişilerin yeteneklerinin üzerindedir. Aynı zamanda bu mucizeler Allah'ın lütfudur. Ayrıca Mâtürîdî peygamberliğin toplumun sosyo-kültürel orta tabakadan sayılan kişilere verilmesinden söz eder. “Çünkü insanlar, büyük şahsiyetlere tabi olacak tarzda yaratılmışlardır. Eğer peygamberlik onlara verilmiş olsaydı, bu deliller açıkça ortaya çıkmazdı. Çünkü insanlar zaten onlara tabi

⁸ Nesefî'ye göre bu konuda Mâtürîdîler, Mu'tezile ile oldukça benzer bir görüşe sahiptir. Ancak herhangi birinin Allah'ı mecbur kılması anlamında değildir. Bu konuda farklı yorumlardan da söz etmek mümkündür: “Nübüvvet (irsâlü'r-rusûl) beşeri değil, ilahi bir fiildir. Şayet bir şey insanlar için gerekli ise o şeyin gerçekleştirilmesi *hikmetin* bir gereği olarak Allah için de zorunlu olur. Zira hikmete uygun davranmamak sefahi gerektirir.” (Mavil, 2020, 120).

olacak tabiatta yaratılmışlardı. Fakat peygamberlik dünyada insanlardan orta halli olanlara verildiğinde, delillerin ve kanıtların üstünlüğü ortaya çıkar, çünkü insanlar beşerin orta hallilerine tabi olacak şekilde yaratılmadılar. Dolayısıyla insanlar kişilere değil, delillere ve kanıtlara uymuş olurlar.” (Mâtürîdî, 2016, 5/226). Fakat peygamberlerin orta tabakadan seçilmeleri ahlaki kapasitelerini nefyeden bir tespit olarak görülmemelidir. Nitekim bilgemiz “peygamberlerin, insanların benzerini getirmekten aciz bırakan mûcizeler ve parlak deliller olmasaydı bile nefisleri ve güzel bir hayat sürme şeklindeki karakterleri, güzel ahlakları ve tercih ettikleri yüce durumlar resul ve nebi olduklarına işaret ederdi.” saptamasını yapmaktadır. (Mâtürîdî, 2018, 9/286).

Müellifimiz daha sonra peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilmelerini rasyonel bakımdan maddeler halinde sıralamaktadır:

“1. Mûcizeler birer gerçekliğe sahiptirler. Onlar zan ve hayal ürünü değillerdir. 2. Allah elçisinin mûcizesini peygamber olmayanın iddia edip göstermesi ve bir yönüyle sihir niteliği kazanıp onunla varlığını sürdürmesi mümkün değildir. 3. Eğitim ve öğretim yoluyla olağan üstülükler göstermeye çalışanlar öyle bir şeye umut bağladılar ki, o gerçekleşecek olsaydı sadece dünya metâi açısından bir yeterlilik ifade ederdi ve bu onların nübüvvet iddialarında yalancı olduklarının kanıtı olurdu. 4. Elçilerin nefislere zor gelen şeyleri üstlenmiş olmaları ve zevk veren/arzulanan şeylerden alıkoymaları. 5. Canlarını tehlikeye atmaları, güçsüz buldukları ve destekleyenlerinin az olduğu dönemlerde kendilerini feda etmeleri ve zorbalara karşı çıkmaları. 6. Elçiler akılların mantıki karşıladığı ve ülke yönetiminin güzel bulunduğu ve topluluklara bildirilmesinde dini ve dünyevi dirliklerinin mevcut olduğu konularda çağrıda bulunmaları. 7. Ahlaki çizgilerinde yadırganacak bir davranışa rastlanmaması. Cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlak, yaratıklara merhamet ve şefkat, dünyaya değer vermeme, halkın problemlerini üstlenme gibi konularda insanlar onları geçemezler. Öyle ki bu özelliklerden sadece birisine sahip bulunan kimseye sempati duymak ve bu erdemi sebebiyle saygı göstermek yerinde bir tutum olurdu. 8. Hitap ettikleri toplumların varacakları akıbeti önceden haber vermeleridir. Gelişmeler ve realite daima bu çizgide seyretmiştir. 9. Allah elçilerine hürmet eden birinin, sözlerinde hakkın tecelli ettiğini bilmesidir.” (Mâtürîdî, 2013, 289-290).

Bilgemiz, Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatına gelince şöyle bir sırayı takip eder: “Önce Peygamberin kendi şahsı, sonra hissi ve akli mûcizeleriyle daha sonra ona olan ihtiyaçtan doğan sosyolojik realitelerin varlığı.” (Mâtürîdî, 2013, 308). Mâtürîdî'nin ilk sırada onun şahsiyetine yer

vermesi dikkat çekicidir. Her ne kadar Peygamberin dolunaydan daha güzel olması, onun miskten daha hoş kokulu olması gibi fizyonomisiyle ilgili rivayetlerden⁹ söz etse de bu rivayetleri paranteze alarak şahsiyetine/ahlakına yaptığı göndermelere değinmek isteriz. Söz gelimi yalan söylediğinin asla görülmemesi, yanıldığının bilinmemesi, ahlaki açıdan kötü bir davranışının müşahede edilmemesi ona tanıklık etmektedir. İnsanlara, varlığa karşı duyduğu sevgi, şefkat Kur'an'a konu olmuştur: "Onlardan dolayı kedere kapılma!"¹⁰ "Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir."¹¹ Allah'ın mesajlarını tebliğ hususunda tavizler vermemiş, kendisine sunulan servete ve siyasal iktidar taleplerine iltifat etmemiş, Allah uğrunda zalim iktidar sahipleriyle mücadele etmiştir. Nitekim "Mâtürîdî ve Neseî gibi kelâmcılar mûcizeyi nübüvvetin kanıtlayıcı delilleri arasında zikretmekle birlikte daha çok imkân, gereklilik, tarihi gerçeklik ve beşeri ihtiyaç gibi sosyolojik açılardan peygamberliği temellendirmişlerdir." (Yavuz, 2003, 171).

İkinci sırada yer verdiği hissi mûcizeler konusunda gelenekten aktarılan rivayetler karşısında sükût etmesi dikkat çekmektedir. Söz burada hissi mûcizelere gelmişken hissi mûcizelerle iman arasındaki ilişkiye dair Mehmet Aydın'ın tespitlerine yer vermekte fayda görüyoruz: "Kutsal metinlerden anlıyoruz ki, din alanında empirik doğrulama, özellikle inancın mahiyetinin tam olarak anlaşılamadığı insanlığın çocukluk dönemlerinde ısrarla istenmiştir. Ama Kur'an empirik doğrulamaya dayanan bir iman hayatını tasvip etmemektedir. Çünkü bu durumda asıl önemli olan 'gayba iman' esası zedelenmektedir. Hz. Muhammed'in tebliğinin bu tür doğrulamalarla desteklenme cihetine gidilmeyişi, tabiat üstü doğrulamaların İslam'da itibar görmeyişinin bir işareti sayılabilir." (Aydın, 1997, 127).

Mâtürîdî, kaynaklardaki kimi rivayetlere açıklama yapmadan ve kritik etmeden kitabında yer vermiştir. En azından çizgisini takip ettiği hocası Ebû Hanîfe'nin hadisler/rivayetler karşısındaki eleştirel yöntemini/tutumunu sürdürebilirdi. Bilindiği kadarıyla bilgemiz, problem taşımayan hadislerin kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eserlerinde 'eğer bu hadis sahih ise' gibi ihtiyatlı ifadeler kullanarak hadislerden delil getirmiştir. Üstelik âhad haberlere dair belirlediği bu yöntem ile

⁹ Nitekim bazı araştırmacılar Mâtürîdî'nin bu ve benzeri rivayetleri tenkit etmeksizin eserlerine almasını akılcı-hadari din söylemi çerçevesine giremeyecek görüşler şeklinde ifade etmişlerdir. "Örneğin Mâtürîdî Hz. Peygamberi mitolojik bir karakterde tarif etmiştir." (İşcan, 2015, 251).

¹⁰ Nahl, 16/127.

¹¹ Tevbe, 9/128.

Mâtürîdî'nin, mezhepler arasında hadis rivayetleriyle ilgili yapılan tekfir problemine ilişkin önemli bir çözüm sunduğu da savunulmuştur. Çünkü "bu yaklaşıma göre hadis rivayetleri zan ifade ettiklerinden ictihada bağlı olarak bunlarla ameli terk etmek dini bir problem teşkil etmemektedir." (Yavuz, 2020, 79; Krş. Can, 2016, 736-741). Yine Zülkifl'in kimliğine yönelik tefsir rivayetlerini değerlendirirken haberi âhad konusunda şunları söyler: "Bu konudaki bilgiler haber-i vâhîde dayanmaktadır; haber-i vâhid ise amel etmek için bilgi ifade eder fakat şahitlik için bilgi ifade etmez. Burada da Allah'a şahitlik etmenin dışında bir şey yoktur. Dolayısıyla haber-i vâhîdi terk etmek evlâdır." (Mâtürîdî, 2018, 12/288).

Son maddede ise akli mûcizeler konusuna geniş yer ayırmaktadır. Burada ilkin Kur'an'ın yaratıkların gücünü aşan, insanı âciz kılan karakterine değinir. Nitekim bunu ancak edebi ilimlerde maharet kazanan, sözün temel özelliklerine ve türlerine vâkıf olan biri anlayabilir. Yine Kur'an'ın verdiği haberler de bu kabildendir. "Kur'an'da kainatın yaratıcısı ve yöneticisinin birliği ile ahiret hayatının delilleri konusunda bulunan ilmi istidlaller ile geçmişe ait haberler ve sonsuza dek vuku bulacak gelişmeler, ileride meydana gelecek felaket ve musibetler bu tür bilgilere muttali olmak akılların yeteneği dahilinde bulunmamaktadır." (Mâtürîdî, 2013, 312). Zaman zaman görüşlerini aktardığı, kimi zaman eleştirdiği ve bazen de katıldığı Kaderîlerden Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî'nin sosyolojik, tarihsel ve olgusal saptamalarına yer verir. Şöyle ki "Hz. Peygamberin nübüvvetten önceki hayatında söz söyleme sanatıyla meşgul olduğu ve edebi türlerle ilgilendiği de nakledilmemiştir. Dolayısıyla bu konumda olan birinden, edebi tecrübe ve birikimleriyle şöhret kazanmış kişilerin bile aciz kaldığı bir eseri vücuda getirmesi imkân haricindedir." (Mâtürîdî, 2013, 314).

Mâtürîdî Mu'tezilîlerle sert tartışmalara/polemiklere girse de zaman zaman kendilerinden iktibas yapmaktan imtina etmemektedir. Bu hakikate karşı Mâtürîdî'nin tutumunu göstermesi bakımından oldukça kayda değer bir özelliktir. Bazı görüşlerine katıldığını anladığımız Ebû Zeyd'in bir görüşüne yer verir: "İnkârcıların ilzam ettiği bir diğer konu Hz. Peygamber'in önceden haber verdiği hususların zamanı gelince gerçekleşmesidir. Bunlar sadece Allah'ın bildiği gayba dair bilgilerdir." (Mâtürîdî, 2013, 318). Muhtevası itibariyle gayba/nakle/sem'e dayanmalarına rağmen muhtemelen Mâtürîdî bu kategoriyi mâkûliyeti bakımından akli sınıfta değerlendirmiş olmalıdır. Bir bilginin nakle/vahye dayanması onu gayri akli kılmaz. Kaldı ki nakli bilginin mâkûliyetinin olup olmadığı tartışması ayrı bir mevzudur. Yine Mâtürîdî nasslardan hareketle istikbale yönelik bazı haberleri bu

bağlamda da sıralamaktadır. “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar...”¹² “Seninle alay edenlere karşı biz sana kâfi geliriz.”¹³ “Bizim yeryüzünü etkileyip onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?”¹⁴ “Allah size vaadini yerine getirmiştir.”¹⁵

Mâtürîdî'nin iman ile küfür konularını deliller ve kanıtlar üzerinden ele alması, sisteminde delile dayalı olmanın önemine ne kadar değer verdiğini bize göstermektedir. “Karanlık her şeyi örter ve perdeler, aydınlık ise örtüyü kaldırır. İmanın kanıtları vardır ve perdeleri kaldırır ve her şeyi aydınlatır. Küfrün ise onları kaldıracak delili yoktur. İman aydınlıktır ve kanıtlarla her şeyi aydınlatır. Kâfir ise hiçbir şeyi göremeyen kör gibidir.” (Mâtürîdî, 2017, 7/438). Yine deliller insanları ikna etmede çok güçlü argümanlar olduklarından Mâtürîdî, insanların hakikat karşısında yetersizliklerini kamufle etmek amacıyla, delillere benzer şekilde mukabele edemediklerinden şiddete/öldürmeye yöneldiklerini belirtirken inkar psikolojisine yönelik çarpıcı bir tespitte bulunmaktadır. (Mâtürîdî, 2017, 7/503).

Sonuç

İslam inancına göre dinin insanla buluşması peygamberler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlahi irade peygamber göndermekle insana lütufta bulunduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî'nin kendi dönemindeki çağdaş akımlarla yüzleştiği ve hesaplaştığı söylenebilir. İlahiyat, nübüvvet ve ahiret bahislerinde konuları ele alırken hem çağdaş inançların müntesipleriyle tartışmakta hem de temellendirmelerinde akli referanslarda bulunması dikkati çekmektedir. Bu şüphesiz dönemsel bir ihtiyacı dile getirmektedir ve bizlere dönemin sosyal, kültürel ve entelektüel atmosferi hakkında ipuçları vermektedir. Mâtürîdî döneminde nübüvvet konusuna önem veren kelâmcılardandır.

Mâtürîdî nübüvvetin gerekliliği konusunu Allah’ın varlığı ve hakîm oluşu üzerinden açıklamaktadır. Şöyle ki Allah’ın emir ve yasakları olmasaydı kâinatın hiç bir yararı olmazdı. Kâinat sadece yok edilmek üzere yaratılmış olamazdı. Bu yönüyle fiillerinin sonucu amaçsız olan her varlık hakîm oluş niteliğinden yoksundur. Birliğin ve kudretinin delillerini kâinata yerleştiren Allah’ın hikmetli fiilleri, O’nun hakîm olduğunun belgesi

¹² Tevbe, 9/32.

¹³ Hicr, 15/95.

¹⁴ Ra’d, 13/41.

¹⁵ Âl-i İmrân, 3/152.

niteliğindedir. Mâtürîdî'nin peygamberlik konusunu işlerken sosyolojiyi, psikolojiyi ve kültürel antropolojiyi iyi kullandığı söylenebilir.

Mâtürîdî nübüvete olgusal ve sosyolojik açılardan da yaklaşmaktadır. Ona göre insanlar başkalarından yardım alma ve ihtiyaçlarını giderme konularında kendi akıllarını yeterli görmemektedir. Bu sebeple iyi niyetli ve doğru sözlü bir öğütçüye başvurmak akli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Konuya ahlaki açıdan yaklaşan müellif nimet sahibine teşekkür etmeyi akli bir zorunluluk addetmektedir. Çünkü nimet ve lütuf sahibini tanıyıp teşekkürde bulunmanın yerinde bir davranış olduğu, O'nu inkâr edip nimetine karşı nankörlük göstermenin de çirkin bir fiil niteliği taşıdığı aklen bilinen bir husustur.

Mâtürîdî akla, olguya, delile açıkça ve fazlaca atıflar yapsa da aklın sağlıklı çalışmama ya da yanılma olasılığına karşı dikkatli olmayı önerir. Mâtürîdî'nin katı/mutlak rasyonalist bir tutum içerisinde olmadığı açıktır ve aklın kritiğini yaparak aklın sınırlarından söz etmektedir. Mâtürîdî'nin peygamberliği akla yardımcı statüsünde değerlendirmesi de oldukça önemli bir tespittir. Kimi zaman dile getirilen akıl-nakil gerilimine ve tartışmasına prim vermemesi açısından da değerlidir.

Bu makalemizde Mâtürîdî'nin nübüvete dair rasyonel temellendirmelerini ele almayı amaçladık. Zira dini akideyi savunan bir disiplin olarak Kelam'ın temel işlevlerinden biri müntesiplerinin akidelerini şüphelerden korumak ve inançta huzura ulaştırmaktır. İnsan inanan varlık olduğu kadar inancına rasyonel temeller arayan varlıktır aynı zamanda. Mâtürîdî mücizelerin, rasullerin sıdk-ı nübüvvetine dair önemli referanslar olduğunu kabul etmekle birlikte şahsiyetlerine/doğruluklarına da önem vermektedir.

Mâtürîdî Mu'tezîlilerle sert tartışmalara/polemiklere girse de zaman zaman kendilerinden iktibas yapmaktan imtina etmemektedir. Bu hakikat karşısında Mâtürîdî'nin tutumunu göstermesi bakımından oldukça kayda değer bir özelliktir.

Mâtürîdî'nin iman ile küfür konularını deliller ve kanıtlar üzerinden ele alması, sisteminde delile dayalı olmanın önemine ne kadar değer verdiğini bize göstermektedir. Mâtürîdî'nin nübüvvetle ilgili açıklamalarında sadece nasstan hareket etmeyip rasyonel, olgusal, sosyolojik ve antropolojik temellendirmeler denemesi bir ölçüde *vahiy teolojisi* kadar *doğal teoloji* de yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda *hikmete* vurgular yapması ve maslahata yer vermesiyle insanı ihmal etmeyen bilakis *insan*

merkezli teolojiye yakın olduğunu da göstermektedir. Aklın büyüüne/cazibesine kapılmadan onu hakem kabul etmesi ama diğer yandan aklın da kritiğini yapmasıyla mutlak rasyonalizme kaymadığı söylenmelidir.

Bilgemiz çağın akımlarıyla yüzleşmekten imtina etmemiştir. Kendi ölçeğinde rasyonel cevaplar üretmeye çalışmıştır. Bize düşen görev Mâtürîdî'yi tüketmek değil hatta ona rağmen Mâtürîdilik inşa etmek değil, Mâtürîdî'yi tahrif etmeden onu yeniden okuyarak, temellerini attığı kelâm sistemini daha da ileriye taşıyarak çağdaş meydan okumalara cevaplar üretme yeteneğine sahip argümanlar geliştirmek olmalıdır. Özellikle günümüzde artma eğilimi gösteren deist/ateist/inkarcı akımlara, Mâtürîdî'nin yeniden okunmasıyla ve yorumlanmasıyla cevap vermenin mümkün olduğu görülmektedir. Sadece fideist ve agnostik tutumla ve yaşadığımız dönemin gerçekliğini dikkate almayan söylemlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle de Mâtürîdî'yi okumak, anlamak ve yorumlamak görev olduğu kadar aynı zamanda büyük bir sorumluluktur.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhîd Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: FECR Yayınları, 1986.
- Ak, Ahmet. "Matürîdîliğin Ortaya Çıkışı". *Büyük Türk Bilgini İmâm Matürîdî'nin ve Matürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı (22-24 Mayıs 2009)*. ed. İlyas Çelebi. 435-451. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Alper, Hülya. "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Akılın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010), 7-29.
- Altıntaş, Ramazan. *Türk Kelâmcıları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Aslan, İbrahim. "İmam Maturîdî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu". *Kelâm Araştırmaları*. 12:2 (2014), 33-54.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. 6. Baskı. Ankara: Selçuk Yayınları, 1997.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Usûlü'd-Dîn*. nşr. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 2002.
- Can, Mustafa. "Mâtürîdî'de Epistemolojik Açından Nübüvvetin İspatı". *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*. Derleyen: Recep Alpyağıl. 732-751. İstanbul: İz Yayıncılık. 2016.
- Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi". *Kelâm el Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 372-386. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *El-Fıkhü'l-Ekber İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara ÜİFV Yayınları, 1992.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı meal-tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları. 2009.
- Evkuran, Mehmet. *İslam Kelâmında Zihniyetler, Mâtürîdîlik, Eş'arîlik ve Selefilik Üzerine Tezler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Gazzali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fi'l-İ'tikât*. Beyrut. 1983.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr. *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*. Beyrut. 1987.

- İşcan, Mehmet Zeki. *Gelenekten Geleceğe İslami Düşünceye Yenilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Kâdî Abdülcebbar, b. Ahmed Ebü'l-Hüseyn. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. I-XVI. Kahire. 1965.
- Karaağaç, Hilmi. "Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı". *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl. 15. 49 (güz 2011), 65-80.
- Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnetin Teşekkül Süreci ve Fikri Çerçevesi". ed. Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez. *İslam Mezhepleri Tarihi el kitabı*. 343-364. Ankara: Grafiker yayınları, 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd*. Açıklamalı tercüme. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Te'v'îlâtü'l-Kur'ân*. nşr. Bekir Topaloğlu vd. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmud. *Te'v'îlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1/2015); çev. S. Kemal Sandıkçı. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 4/2016); çev. S. Kemal Sandıkçı. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 5/2016); çev. S. Kemal Sandıkçı. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 7/2017); çev. İbrahim Tüfekçi. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 9/2018); çev. S. Kemal Sandıkçı. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 12/2018); çev. S. Kemal Sandıkçı. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 13/2018).
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l Edille fi Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Marmara ÜİFV Yayınları, 1992.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Kültür Tarihimize Rey-Eser Çatışması (Dini, Psikolojik, Sosyo-Kültürel Temelleri)". *Ankara ÜİF Dergisi*. XLI. (2000), 225-273.
- Özdemir, Metin. "Mutezile'nin Nübüvvet Müdafaası". *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 5: 1. (2007). 47-94.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera yayıncılık, 2017.
- Sarıkaya, Berat. "Mâverâünnehir Bölgesinin İslam Düşüncesine katkısı

- Mâtürîdîlik". *Uluslararası İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler Sempozyumu. Bildiriler Kitabı.* (28-30 Nisan 2014). Bişkek/Kırgızistan. ed. Adem Çatak-Berat Sarıkaya. 133-146. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî(Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 28/151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet.* İstanbul: İnsan Yayınları, tsz.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdî'de Akıl-Nakil İlişkisi ve Hadisin Konumu". *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde.* ed. Şaban Ali Düzgün. 77-80. Ankara: Otto Yayınları, 2020.